

اسناد و موقوفات
مدارس تاریخی حوزة عالمیه مشهد

محمود پسندیده

ویراستار علمی : عبدالحسین یداللهی

پسندیده، محمود، ۱۳۴۴ -
اسناد و موقوفات مدارس تاریخی حوزه علمیه مشهد . - مشهد : بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۴ .
ISBN 978-600-06-0003-7
۲۰۲ ص.
فیبای مختصر.
الف. بنیاد پژوهشهای اسلامی.
ب. عنوان.
کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
۳۸۳۰۶۶۶

اسناد و موقوفات

مدارس تاریخی حوزه علمیه مشهد

محمود پسندیده

ویراستار علمی : عبدالحسین یدالهی

ویراستاران ادبی: سید جلال قیامی میرحسینی - میثم محتاجی

چاپ اول: ۱۳۹۴/۱۰۰۰ نسخه ، وزیری/ قیمت ۸۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۹۱۷۳۵-۳۶۶

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاههای کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۷.....	پیش‌نوشت
۱۱.....	مدرسه بالاسر
۱۱.....	مقدمه وقف‌نامه
۱۳.....	وقف‌نامه مدرسه بالاسر
۱۷.....	سجلات وقف‌نامه
۱۹.....	اسناد و مدارک
۲۰.....	مدرسه پریزاد
۲۰.....	مقدمه وقف‌نامه
۲۳.....	وقف‌نامه مدرسه پریزاد (۸۲۳ق)
۳۱.....	سجلات وقف‌نامه
۳۷.....	متن فرمان شاه عباس
۳۸.....	سجلات
۳۹.....	مدرسه مستشاریه
۳۹.....	مقدمه وقف‌نامه
۴۰.....	وقف‌نامه میرزا محمدرضا مستشارالملک (۱۳۰۰ق)
۴۵.....	سجلات وقف‌نامه
۴۶.....	مدرسه میرزا جعفر
۴۶.....	مقدمه وقف‌نامه
۴۸.....	وقف‌نامه مدرسه میرزا جعفر (۱۰۷۹ق)
۵۰.....	مستغلات

سجلات وقف نامه	۵۳
محبوسه محمد خان قاجار بر مدرسه علمیه میرزا جعفر	۵۵
مقدمه محبوسه	۵۵
محبوسه محمد خان قاجار بر مدرسه میرزا جعفر	۵۷
سجلات حبس نامه	۶۰
مدرسه فاضل خان	۶۱
مقدمه وقف نامه	۶۱
وقف نامه میرزا کاملای کرمانی (۱۰۸۴ق)	۶۴
املاک عن مزارع و غیره	۶۵
الف - مزارع	۶۵
ب - منازل واقعه در خیابان علیای مشهد مقدس	۶۶
ج - قریه و غیره	۶۶
معاش در وجه جماعت مذکوره	۶۷
سجلات وقف نامه	۷۳
وقف نامه برهان الدین محمد	۷۸
مقدمه وقف نامه	۷۸
وقف نامه برهان الدین محمد (۱۱۰۰ق)	۷۹
آسناد مدرسه فاضل خان	۸۰
وقف نامه مدرسه عباس قلی خان	۸۴
مقدمه وقف نامه	۸۴
وقف نامه مدرسه عباس قلی خان (۱۰۷۸ق)	۸۷
مشهد مقدس معلی	۹۳
دارالسلطنه هرات	۹۴
ولایت جام	۹۵
ولایت باخرز	۹۶
ولایت فراه	۱۰۰
ولایت بادغیس	۱۰۱
وقف نامه مدرسه باقریه	۱۰۸

مقدمه وقف نامه	۱۰۸
وقف نامه مدرسه باقریه (۱۰۸۳ق)	۱۱۰
سجلات	۱۱۸
متن وقف نامه کتابخانه مدرسه باقریه	۱۲۲
مدرسه نواب	۱۲۳
مقدمه وقف نامه	۱۲۳
موقوفات مدرسه نواب	۱۲۵
وقف نامه سنگی مدرسه نواب	۱۲۸
«متن وقف نامه نائب الایاله»	۱۳۲
مدرسه پایین پا	۱۳۴
مقدمه وقف نامه	۱۳۴
وقف نامه مدرسه پایین پا (۱۰۸۷ق)	۱۳۶
سجلات وقف نامه	۱۴۶
مدرسه خواجه رضوان	۱۴۹
مقدمه وقف نامه	۱۴۹
وقف نامه مدرسه حاج رضوان (۱۰۹۸ق)	۱۵۱
مدرسه سلیمان خان	۱۵۲
مقدمه وقف نامه	۱۵۲
وقف نامه علی رضاخان عضدالملک قاجار (۱۳۱۱ق)	۱۵۵
وقف نامه مصطفی امیر سلیمانی (مشیرالسلطنه) (۱۳۷۱ق)	۱۵۸
وقف نامه حاج محمدرضا حکاک (۱۲۸۹ق)	۱۶۲
سجلات وقف نامه	۱۶۹
کتابیه سنگی موقوفات مدرسه سلیمان خان	۱۷۱
وقف نامه مدرسه ابدال خان	۱۷۳

مقدمہ وقف نامہ	۱۷۳
وقف نامہ خانلرخان و حیدرقلی خان	۱۷۷
سجلات وقف نامہ	۱۸۱
وقف نامہ میرحسین تاجرقالی فروش (۱۳۳۱ق)	۱۸۲
مدرسہ حاج آقا جان	۱۸۶
مقدمہ وقف نامہ	۱۸۶
وقف نامہ حاج محمدباقر حاج آقا جان	۱۸۸
سجلات وقف نامہ	۱۹۷
کتابنامہ	۲۰۱

پیش‌نوشت

تعلیم و تربیت از مسائل مهم و اساسی و نیاز مبرم هر جامعه است. از این رو، بررسی و شناخت دقیق جایگاه علم و دانش که در گذشته منحصر به مدرسه‌های علمیّه بود، ضرورت دارد. با توجه به اینکه چنین مراکز علمی و آموزشی فقط جنبه فرهنگی دارد، لازم است راهکارهایی اقتصادی برای اداره چنین مراکزی در نظر گرفته شود تا از پشتمانه مالی برخوردار شوند، زیرا در صورت عدم پشتمانه، نتیجه مطلوب حاصل نخواهد شد. اینجاست که نقش وقف به عنوان سنتی حسنه برهمگان روشن می‌شود. به جرئت می‌توان گفت، اگر وقف در فرهنگ غنی اسلامی وجود نداشت، رشد علم و فرهنگ و تربیت دانشمندان و عالمان با دشواری‌های زیادی رو به رو می‌شد. چنان که اگر در سده‌های اخیر، مدرسه‌های علمیّه که خاستگاه عالمان و اندیشمندان فراوانی بوده است، به یقین، یکی از عوامل مهم آن، پشتمانه مالی آن‌ها بوده که از فرهنگ اسلامی وقف سرچشمه گرفته است.

وقف به عنوان یک ارزش در میان جامعه اسلامی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. در چنین جامعه‌ای، افراد بسیاری یافت می‌شوند که برای به دست آوردن ثواب یا اعتبار به تخصیص قسمتی از اموال خود برای ساخت مدرسه‌ها و تربیت عالمان و دانشمندان دست می‌زدند. براین اساس، بسیاری از مدرسه‌های علمیّه از آغاز پیدایش اسلام در کشورهای اسلامی برپایه وقف ساخته شد. بانیان و واقفان آن‌ها برای تأمین هزینه‌ها، موقوفه‌هایی تعیین می‌کردند و مشخصاتشان را در وقف‌نامه‌ای می‌نوشتند.

در وقف‌نامه مدرسه‌ها، چگونگی اداره آن‌ها و مستمزی هر یک از طلاب و کارکنان

تعیین می‌شد. واقف، شخص متولی، یعنی سرپرست مدرسه (متولی منصوب) در زمان خود، مشخصات گزینش او را پس از خویش معین می‌کرد. متولی، مسئول اداره مدرسه بود و حقوق و تکلیف‌های او در وقف‌نامه ذکر می‌شد. اگر به علتی برای مدرسه متولی تعیین نمی‌شد یا در اثر از بین رفتن وقف‌نامه در این امر خللی به وجود می‌آمد، تولیت مدرسه با حاکم شرع بود که یا خود او به این کار مبادرت می‌ورزید یا یک متولی (متولی منصوب) برای مدرسه تعیین می‌کرد. در اغلب اوقات شخصی موسوم به «ناظر» نیز برگزیده می‌شد که بر کار متولی نظارت داشت. در این صورت اختیارات ناظر را در وقف‌نامه مشخص می‌کردند. حتی گاهی اوقات به او اجازه می‌دادند در صورتی که دید متولی کار خود را خوب انجام نمی‌دهد، وی را برکنار کند و شخص دیگری را برگزیند. در هنگامی که عالم معروفی را به عنوان مدرس مدرسه برمی‌گزیدند، تولیت مدرسه یا نظارت را بر عهده او می‌گذاشتند.

حقوق و مستمری مدرّس یا مدرّسان، طلاب، متولی، ناظر، مؤدّن، خادم، چراغدار، آبکش و سایر کارکنان را نیز در وقف‌نامه مشخص می‌کردند. برای مثال، در مدرسه فاضل خان، طبق وقف‌نامه تعدادی مدرّس، کتابدار، غایب نویس، تحصیل‌دار و خادم مشغول کار بودند. در گزارش‌های موجود، نام و شغل تک تک این افراد، حضور و غیاب طلاب و اخبار روزانه مربوط به آن آمده است. حتی حقوق و مستمری طلاب و کارکنان آن به صورت دقیق ذکر شده است.^۱ در برخی مدرسه‌ها، مقدار مستمری هر طلبه را برپایه دانش او تعیین می‌کردند و در ازای گذراندن هر دوره یا اتمام هر کتاب درسی، مقداری بر مستمری‌اش می‌افزودند.

در برخی از وقف‌نامه‌ها، مدت تحصیل و اقامت طلاب در مدرسه نیز تعیین می‌شد تا مبادا کسی به نیتی غیر از تحصیل در مدرسه ساکن شود. چنان که در وقف‌نامه مدرسه

۱. جهان‌پور، فاطمه، *تاریخچه مکتب‌خانه‌ها و مدارس قدیم آستان قدس رضوی*، ص ۱۴۰.

پریزاد مشهد، حداکثر مدّت اقامت در مدرسه برای طلاب زائرسه ماه ذکر شده است. ایام تعطیلات سالانه مدرسه و حداقل روزها و شب‌های اقامت طلاب و تعداد آنان نیز در برخی از وقف‌نامه‌ها معین می‌گردید. ایام عزاداری و شیوۀ برگزاری آن و نیز اوقات وعظ و تذکیر عمومی مردم در مدرسه و ... نیز در وقف‌نامه‌ها ذکر می‌شد.

در تحقیق موجود، سندها و موقوفه‌های ۱۳ مدرسه علمیۀ تاریخی در مشهد که به دورۀ تیموریان، صفویان و قاجاریه تعلق دارند، مورد بررسی قرار گرفته که به خوبی نشانگر جایگاه وقف در ساخت مدرسه‌ها و رشد و توسعه آن‌هاست.

در کتاب پیش رو، افزون بر معرفی مدرسه‌های تاریخی، وقف‌نامه‌های هریک به دقت مورد بررسی قرار گرفته، برای آسان کردن مطالعه آن‌ها، در حد نشانه‌گذاری و قطع و وصل‌های معمول، عبارت‌ها و کلمه‌های متن ویراسته شده است.

در پایان، از یاری معاونت محترم پژوهشی بنیاد آقای جلالی، و همکاری گروه جغرافیا، به ویژه سید محسن حسینی و سرکار خانم دکتر احمدیان شالچی و مساعدت اداره موقوفات آستان قدس رضوی، به ویژه جناب آقای پرنده، و مدیر محترم گروه زائر جناب دکتر امیر سلمانی رحیمی و آقای سالم حسین زاده سرپرست اداره اسناد آستان قدس رضوی و حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای هادی علیزاده یزدی سپاسگزارم. همچنین بر خود لازم می‌دانم، از مدیر محترم اداره اوقاف خراسان رضوی، جناب حجت الاسلام والمسلمین گنابادی نژاد، و همکاران گروه ویراستاری به ویژه سید جلال قیامی میرحسینی تشکر کنم.

در خاتمه امیدوارم عرضه این کتاب، گامی در جهت ارتقای فرهنگ وقف و توجه جدی نیک‌اندیشان و خیران به ترویج فرهنگ و معارف اسلامی از گذر توسعه مدارس و مراکز علمی تلقی شده، خداوند رحمان، بانیان و واقفان این عرصه سترگ را غریق دریای رحمت خویش فرماید.